

نقد شاخص اسلوب‌های تصویری آیات و سوره در تاریخ گذاری با تأکید بر تحقیقات بلاشر

دانش تاریخ‌گذاری (chronology) و تعیین زمان نزول سوره از نوآمدترین دانش‌های قرآنی برشمرده می‌شود که خاورشناسان بیش از مسلمانان به آن اهتمام ورزیده‌اند. خاورشناسان بر خلاف مسلمانان بیش از آن که به نقل و روایات در تاریخ‌گذاری قرآن تکیه کنند، به سبک‌شناسی قرآن تکیه دارند. یکی از شاخص‌های سبک‌شناختی که آنان مبنای تاریخ‌گذاری قرآن قرار داده‌اند، اسلوب‌های تصویری قرآن نظیر تشبیه، مجاز، استعاره، کنایه است. خاورشناسان بر اساس چنین شاخص‌هایی سوره‌های قرآن را به طبقات متعدد تقسیم کرده‌اند که مشهورترین آنها تقسیم‌بندی چهارگانه یعنی سه دوره مکی و یک دوره مدنی است. رژیس بلاشر (Regis Blachere) از جمله خاورشناسی است که در دوره معاصر به چنین طبقه‌بندی اهتمام کرده است. در این مقاله کوشش می‌شود، شاخص اسلوب‌های تصویری تاریخ‌گذاری نامبرده به نقد کشیده شود. تلقی بلاشر این است که جنبه تصویری و شاعرانه و خیال‌پردازانه قرآن هرچه از مبدأ نزول قرآن فاصله می‌گیرد، کاسته می‌شود؛ اما بررسی‌ها موارد نقض بسیاری را در تحقیق ارایه شده او نشان می‌دهد و این حاکی است که این شاخص از اعتبار علمی برای تاریخ‌گذاری قرآن برخوردار نیست.

واژه‌های کلیدی: نقد و بررسی، شاخص اسلوب‌های تصویری، تاریخ‌گذاری قرآن، بلاشر.

دکتر جعفر نکونام

دانشیار

دانشگاه قم

j.nekoanam@yahoo.com

صغری لکزایی (نویسنده مسئول)

دانشجوی دکتری علوم و معارف

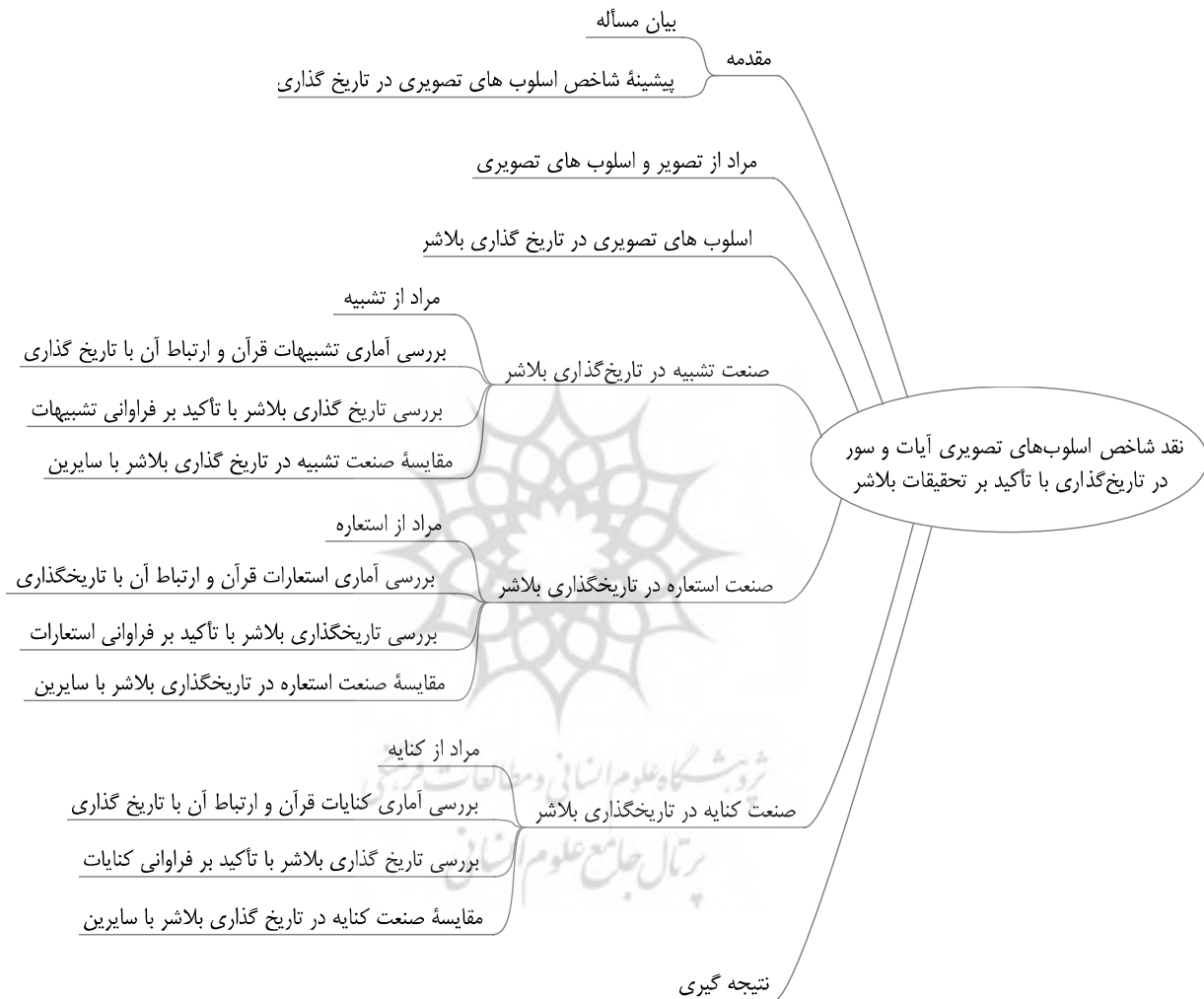
نهج البلاغه

دانشگاه کاشان

s_lakzaei1986@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۱۰/۱۶

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۳/۱۲/۲۵

نقد شاخص اسلوب‌های تصویری آیات و سور
در تاریخ‌گذاری با تأکید بر تحقیقات بلاشر

مقدمه

بیان مسأله

پیشینه شاخص اسلوب‌های تصویری در تاریخ‌گذاری

مراد از تصویر و اسلوب‌های تصویری

اسلوب‌های تصویری در تاریخ‌گذاری بلاشر

مراد از تشبیه

بررسی آماری تشبیهات قرآن و ارتباط آن با تاریخ‌گذاری

بررسی تاریخ‌گذاری بلاشر با تأکید بر فراوانی تشبیهات

مقایسه صنعت تشبیه در تاریخ‌گذاری بلاشر با سایرین

صنعت تشبیه در تاریخ‌گذاری بلاشر

مراد از استعاره

بررسی آماری استعارات قرآن و ارتباط آن با تاریخ‌گذاری

بررسی تاریخ‌گذاری بلاشر با تأکید بر فراوانی استعارات

مقایسه صنعت استعاره در تاریخ‌گذاری بلاشر با سایرین

صنعت استعاره در تاریخ‌گذاری بلاشر

مراد از کنایه

بررسی آماری کنایات قرآن و ارتباط آن با تاریخ‌گذاری

بررسی تاریخ‌گذاری بلاشر با تأکید بر فراوانی کنایات

مقایسه صنعت کنایه در تاریخ‌گذاری بلاشر با سایرین

صنعت کنایه در تاریخ‌گذاری بلاشر

نتیجه‌گیری

۱. مقدمه

بیان مسأله

تحقیقات صورت‌گرفته بر روی تاریخ‌گذاری بلاشر در زمینه قرآن نشان می‌دهد که وی نیز همانند سایر خاورشناسان در این امر به روایات ترتیب نزول توجهی نداشته و براساس شاخص‌های سبک‌شناسی نظیر اسلوب‌های تصویری به طبقه‌بندی و تعیین زمان نزول سور اقدام نموده است. به طور طبیعی این سؤال مهم جلب نظر می‌کند که بلاشر با چه دلیل و توجیهی از این شاخص و سایر شاخص‌های سبک‌شناسی که ملازم با زمان خاصی نیستند، در تاریخ‌گذاری بهره برده است و اصولاً اعتبار و کارایی علمی شاخص واژگان در تاریخ‌گذاری تا چه اندازه می‌باشد؟

پیشینه شاخص اسلوب‌های تصویری در تاریخ‌گذاری

در سبک‌شناسی مستقلاً چیزی به عنوان شاخص اسلوب‌های تصویری وجود ندارد که بتوان به کمک آن به تاریخ تألیف متن پی برد. تعیین دوره تاریخی یک متن صرفاً با در نظر گرفتن این شاخصه امکان‌پذیر نخواهد بود، چرا که در سبک‌شناسی به مؤلفه‌های دیگری نظیر فراوانی لغات فارسی یا عربی، استشهاد به آیات و روایات، ساختار فعل، ضمایر، مترادفات و متضادات نیز توجه می‌شود (شمیسا، ۱۳۸۰، صص ۳۶ و ۴۹ و ۷۶).

به عبارت دیگر، در شناسایی تاریخ پیدایش یک متن اعم از نظم یا نثر، بهره‌گیری صرف از شاخص اسلوب‌های تصویری همانند تشبیه، استعاره و کنایه معقول به نظر نمی‌رسد، خصوصاً آنکه بدانیم در تاریخ‌گذاری، مؤلفه‌های

مهمتری نظیر ترقیمه‌ها^۱ وجود دارند و در صورتی که متن، فاقد ترقیمه و اشارات تاریخی باشد آنگاه به سراغ سبک‌شناسی اثر می‌رویم. در این موارد نیز با دقت در مجموع شاخص‌های سبک‌شناسی و نه یک شاخص می‌توان راجع به تاریخ پیدایش شعر و یا هر متن دیگر اظهار نظر نمود.

دانشمندان علوم قرآن نظیر سید قطب به این اسلوب هنری قرآن توجه نشان داده‌اند (سید قطب، ۱۴۱۵ق، صص ۴۰-۳۶)؛ در کتب بلاغت جدای از ارتباط میان اسلوب‌های تصویری و تاریخ‌گذاری از آرایه‌های ادبی چون تشبیه، استعاره و کنایه سخن گفته شده است (سیوطی، ۱۴۲۱ق، ج ۲، صص ۴۵ و ۵۹).

خاورشناسان، آنجا که طبقه‌بندی سوره‌های قرآن را در سه یا چهار طبقه یا بیشتر سامان داده‌اند، شاخصه‌های سبک‌شناسی نظیر اسلوب‌های تصویری آیات و سوره را مورد توجه قرار داده‌اند (بلاشر، ۱۳۷۲، صص ۶۷، ۶۸، ۷۰، ۸۶؛ مونتگمری وات، بی تا، ج ۵، صص ۴۱۶؛ نولدکه، ۱۹۹۸، صص ۵۱؛ رودولف، ۱۹۰۹، صص ۹). از سایر کتب نوشته شده در این زمینه می‌توان به درآمدی بر تاریخ‌گذاری قرآن (نکونام، ۱۳۸۰) و مستشرقان و تاریخ‌گذاری قرآن (اسکندرلو، ۱۳۸۵) اشاره نمود که به صورت گذرا به شاخص‌های سبک‌شناختی خاورشناسان پرداخته‌اند و تفصیل لازم را نداده‌اند.

کاری که در این تحقیق مورد اهتمام است، این است که شاخص اسلوب‌های تصویری آیات و سوره از مجموعه شاخص‌های سبک‌شناختی بلاشر در تاریخ‌گذاری قرآن به تفصیل مورد بررسی قرار گیرد و با تکیه بر سبک‌شناسی ادبی نقد و بررسی شود.

۱. ترقیم در لغت به معنای کتابت کردن، آراستن و نقطه نهادن خط گفته می‌شود (شاد، ۱۳۶۳، ج ۲: ذیل ترقیم). این واژه در اصطلاح نسخه‌نویسان و کاتبان به عبارات پایان‌نسخ اطلاق شده که در آن پس از دعا و صلوات، از زمان و مکان کتابت و نام کاتب یاد شده است (مایل هروی، ۱۳۸۰، صص ۲۸۷-۲۸۶؛ همو، ۱۳۷۲، صص ۵۹۵).

۲. مراد از تصویر و اسلوب‌های تصویری

تصویر در لغت به معنای صورت و شکل قرار دادن برای چیزی یا نقش و رسم نمودن چیزی است (دهخدا، ۱۹۹۸م، ج ۴، ص ۵۹۳۳). صاحب قاموس‌المحیط این‌چنین می‌گوید: «صورت یا تصویر یعنی شکل که جمع آن صور و صور می‌باشد. این واژه به معنای نوع و صفت هم به کار می‌رود» (فیروزآبادی، ۱۴۲۰ق، ماده صور). لفظ صورت اسم مصدر از فعل صور است. مصدر آن هم تصویر می‌باشد. همین واژه با ریشه واوی یا یایی به یک معنا آمده است. ازهری می‌گوید: «رجلٌ صیرٌ شیر یعنی زیبا رو». ابن سیده می‌گوید: «صورت در شکل و ساخت است و به نقل از جوهری و او از کلبی درباره آیه یوم ینفخ فی الصور (انعام، ۷۳) می‌گوید «صور» جمع «صورة» است، یعنی روزی که در صورت مردگان روح دمیده می‌شود (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۴، ص ۴۷۳).

منظور از اسلوب‌های تصویری در یک متن، به کار بردن روش‌هایی است که با آن بتوان تصویری هنرمندانه از معنا را به مخاطب ارائه داد تا تأثیرگذاری معنا بیشتر باشد. بنابراین مشمول هر نوع آرایه کلامی نظیر تشبیه، تمثیل، استعاره، مجاز، کنایه و مانند آن - که به منظور ایجاد صورت‌های ذهنی به کار رود - می‌شود. چنان‌که رمانی (م. ۳۸۶) مفهوم تصویر را از خلال تطبیق بر استعاره‌ها و تشبیهات قرآن کریم به روشنی ارائه می‌دهد؛ تصویر از نظر وی یعنی تجسم امور معنوی در صور محسوسی که به چشم دیده می‌شوند (شادی، ۱۹۹۱م، ص ۱۸). اما تصویر از نظر جرجانی (م. ۴۷۱) مفهومی گسترده‌تر دارد، به گونه‌ای که علاوه بر گونه‌های بیانی معروف نظیر تشبیه، تمثیل و استعاره؛ ساخت‌های بیانی دیگر هم چون تقدیم، تأخیر، قصر، خبر، انشاء و امثال آن را نیز در بر می‌گیرد (همان، ص ۲۶). در اینجا مراد از صور تصویری؛ تشبیه، استعاره و کنایه می‌باشد که به بررسی آن‌ها در تاریخ‌گذاری پرداخته شده است.

۳. اسلوب‌های تصویری در تاریخ‌گذاری بلاشر

بلاشر، بیان متفاوت قرآن با انجیل را در نقل داستان حضرت مریم (ع) و عیسی مسیح (ع) ناشی از ارائه تصویری متفاوت از آن دو دانسته است (بلاشر، ۱۳۷۲ش، ص ۷۰). وی در جای دیگر از اسلوب‌های تصویری تحت عنوان نیروی تخیل و لطافت شاعرانه‌ای که در مرحله اول بیش از مرحله دوم به کار گرفته شده است، یاد می‌کند (همان، صص ۷۰ و ۷۱). از آنجایی که میان شعر و تصویرگری ارتباط مستقیمی برقرار است (عبدالسلام، ۱۳۸۷ش، ص ۳۳). لذا می‌توان این سخن بلاشر را بر اسلوب‌های تصویری حمل نمود. این مستشرق فرانسوی راجع به کیفیت این معیار در مراحل سوم و چهارم سخنی نگفته؛ اما با توجه به آن که در سخنان سایر پیروان نظام چهار طبقه نیز تعبیر لطافت شاعرانه به کار رفته است با مراجعه به نظرات آن‌ها می‌توان دریافت که این نظریه در مراحل بعد نیز همچنان بر روند کاهشی اسلوب‌های تصویری استوار است. اما این نظریه در صورتی صحیح است که:

اولاً؛ ثابت شود میزان کاربرد اسلوب‌های تصویری در ادوار چهارگانه وحی روند نزولی دارد، بنابراین اگر موارد نقضی یافت شود، این نظریه خود به خود ابطال می‌گردد. با توجه به اینکه انواع بسیاری از آرایه‌های ادبی در زیر مجموعه اسلوب‌های تصویری قرار می‌گیرند، لذا در قسمت بعد به سه مورد تشبیه، استعاره و کنایه پرداخته شده است.

ثانیاً؛ به فرض صحت این شاخص، تنها تشخیص سوره مکی از مدنی تا حدودی ممکن خواهد بود. اما با استفاده از این معیار تفکیک سوره در مراحل سه گانه مکی به چه صورت است؟ به عبارت دیگر حد فراوانی اسلوب‌های تصویری تا چه اندازه باید باشد که آن را متعلق به مرحله‌ای خاص دانست. اگر بتوان میزان حداقل، حد وسط و حداکثری فراوانی را در هر سوره گزارش نمود، آنگاه می‌توان از دوره نزول هر یک به صورت تقریبی سخن گفت؛ بدین صورت که اسلوب‌های تصویرگری نظیر تشبیه، استعاره، کنایه و ... در دوره اول به میزان حداکثر، در دوره دوم به میزان متوسط و در دوره سوم و چهارم به میزان حداقل یافت می‌شوند.

ثالثاً؛ اسلوب‌های تصویری نظیر تشبیه و استعاره و کنایه برای بلاغت و رسایی بخشیدن به مضمون و مقصودی است که قصد القای آن به مخاطبان است و این بیشتر در مواردی معمول است که از حقایق غیر حسی مثل حقایق اخروی سخن گفته می‌شود. برای اثبات این مطلب کافی است مضمون سور در مراحل ابتدایی بررسی شود که تا چه اندازه راجع به قیامت و حقایق غیر حسی است. به این ترتیب اگر در سوره‌های مکی از اسلوب‌های تصویری بیشتری بهره‌گیری شده، به جهت خصلت حقایقی است که از آن سخن گفته شده؛ نه اینکه خداوند بنایش را بر این نهاده باشد که ابتدا اسلوب‌های تصویری را بیشتر استفاده کند و بعد هرچه از آغاز نزول قرآن فاصله گرفته می‌شود، از میزان این اسلوب‌ها کاسته شود.

رابعاً؛ شاخص اسلوب‌های تصویری، پسینی است، نه پیشینی؛ یعنی چنان نیست که لزوماً کثرت استفاده از اسلوب‌های تصویری بر تقدم زمانی قلت استفاده از اسلوب‌های تصویری دلالت داشته باشد؛ از همین رو کثرت و قلت استفاده از چنین اسلوب‌هایی هرگز نمی‌تواند شاخصی برای تاریخ‌گذاری قرآن داشته باشد. بنابراین آنان که چنین شاخصی را برای تاریخ‌گذاری قرآن معرفی کرده‌اند، نخست آمده‌اند و از مضامین تاریخ‌دار قرآن استفاده کرده و با آن تاریخ نزول آیات و سوره‌های قرآن را شناسایی نموده‌اند و بعد با ملاحظه نتایج به دست آمده، کشف کرده‌اند که نوعاً سوره‌ها هرچه از آغاز نزول قرآن فاصله می‌گیرد، از میزان اسلوب‌های تصویری‌اش کاسته می‌شود. به این ترتیب باید گفت: اسلوب‌های تصویری شاخص مستقلی برای تاریخ‌گذاری قرآن نیست.

۴. صنعت تشبیه در تاریخ‌گذاری بلاشر

همانطور که قبلاً بیان شد، دقت در فراوانی اسلوب‌های تصویری از جمله معیارهای بلاشر در تاریخ‌گذاری بوده است. یکی از مهمترین اسلوب‌های تصویرگری، استفاده از صنعت تشبیه می‌باشد.

الف) مراد از تشبیه

تشبیه از شبه به معنای نوعی رنگ زرد گرفته شده که به خاطر شباهتش به رنگ طلا به این نام خوانده شده است. (فراهیدی، ۱۴۱۰ق، ج ۳، ص ۴۰۴). بنابراین الشبّه، و الشبّه و الشبیه به معنای مثل، و جمع آن اشباه است ... و تشبیه چیزی به چیز دیگر به معنای قرار دادن مثل برای آن می‌باشد (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۱۳، ص ۵۰۳). به بیان برخی، مماثلت چند چیز در یک امر را گویند (طریحی، ۱۳۷۵ش، ج ۶، ص ۳۴۹).

صنعت تشبیه یکی از انواع بیانی در علم بلاغت است؛ طبق قدیمی‌ترین تعریف از قدامة بن جعفر، تشبیه بین دو امری اتفاق می‌افتد که از جهاتی در معناهایی که هر دو را فرا می‌گیرد مشترک و در اموری دیگر متمایز از هم‌اند. (بغدادی، ۱۳۷۴ش، ص ۱۳). با ملاحظه سایر تعاریف می‌توان دریافت که قدر مشترک همه آنان بیان مشارکت دو شیء در صفتی از صفات توسط الفاظ مخصوص است؛ به عبارت دیگر تشبیه اتفاق مشبّه و مشبّه به در وصفی است که آن دو را جمع می‌کند (سیوطی، ۱۴۲۱ق، ج ۲، ص ۴۵؛ الجوزیه، ۹۸۱م، ص ۱۵؛ هاشمی، بی تا، ص ۲۴۱) و از نظر برخی این ماندگی بایستی مبتنی بر کذب و یا حداقل دروغ‌نما (همراه با اغراق) باشد (شمیسا، ۱۳۷۹ش، ص ۳۳).

از آن دو آنچه را که تشبیه می‌کنیم، مشبه و آنچه را که به آن تشبیه می‌شود، مشبه به می‌نامند. مشبه و مشبه به، دو رکن اصلی تشبیه‌اند که ذکرشان در کلام واجب است؛ مانند گل‌رو و باغ جهان که در آن‌ها رو و جهان، مشبه و گل و باغ، مشبه به می‌باشند. تشبیه دو رکن دیگر نیز دارد که ذکر آن‌ها در جمله واجب نیست؛ یکی ادات تشبیه و دیگری وجه شبه که وجه مشترک میان مشبه و مشبه به است. تشبیه به اعتبار ارکان خود قابل انقسام به انواع مختلف حسی، عقلی، مفرد، مرکب و ... می‌باشد (هاشمی، بی تا، صص ۲۴۷-۲۴۴).

ب) بررسی آماری تشبیهات قرآن و ارتباط آن با تاریخ‌گذاری

در راستای بررسی رابطه میان فراوانی تشبیهات سور و تاریخ‌گذاری، انواع تشبیهات موجود در تک تک آیات قرآن مورد بررسی قرار گرفت (صافی، ۱۴۱۸ق، مجلدات ۳۱-۱). بر اساس تحقیقات صورت گرفته از میان ۱۱۴ سوره قرآن، تنها ۵۰ سوره وجود دارند که در آن‌ها تشبیه به کار رفته است. هم چنین مشخص گردید که سوره بقره پرتشبیه‌ترین سوره قرآن می‌باشد.

جدول شماره ۱. بررسی آماری تشبیهات قرآن

شماره ردیف	عنوان سوره	تعداد تشبیهات	شامل آیات	شماره ردیف	عنوان سوره	تعداد تشبیهات	شامل آیات
۱	نساء	۱	۱۴۰	۲۶	طه	۲	۱۳۱، ۷۱
۲	توبه	۱	۱۹	۲۷	انبیاء	۲	۱۰۴، ۱۵
۳	هود	۱	۲۴	۲۸	حج	۲	۳۱، ۲
۴	یوسف	۱	۳۱	۲۹	فرقان	۲	۴۷ (۲ تشبیه)
۵	رعد	۱	۱۴	۳۰	احزاب	۲	۳۲، ۶
۶	نحل	۱	۱۷	۳۱	ص	۲	۲۸، ۶۴
۷	نمل	۱	۴۲	۳۲	فصلت	۲	۴۴، ۱۱
۸	عنکبوت	۱	۴۱	۳۳	دخان	۲	۴۶، ۴۵
۹	لقمان	۱	۲۲	۳۴	واقعه	۲	۵۱-۵۵، ۲۳
۱۰	سبأ	۱	۱۳	۳۵	قلم	۲	۳۵، ۲۰
۱۱	فاطر	۱	۹	۳۶	معاراج	۲	۹، ۸
۱۲	یس	۱	۳۹	۳۷	مرسلات	۲	۳۳، ۳۲
۱۳	صافات	۱	۶۵	۳۸	مائده	۳	۴۸، ۴۶، ۳۲
۱۴	جاثیه	۱	۲۳	۳۹	انفال	۳	۵۲، ۶، ۵

۱۵	محمد	۱	۱۲	۴۰	ابراهیم	۳	۲۶، ۲۴، ۱۸
۱۶	فتح	۱	۲۹	۴۱	نور	۳	۴۳، ۳۹، ۳۵
۱۷	حجرات	۱	۱۰	۴۲	قمر	۳	۳۱، ۲۰، ۷
۱۸	طور	۱	۲۴	۴۳	رحمن	۳	۵۸، ۳۷، ۲۴
۱۹	جمعه	۱	۵	۴۴	قارعه	۳	۹، ۵، ۴
۲۰	منافقون	۱	۴	۴۵	نبأ	۴	۲۰، ۱۰، ۷، ۶
۲۱	حاقه	۱	۷	۴۶	کهف	۵	۹۶، ۵۱، ۴۵، ۲۹، ۱۸
۲۲	مدثر	۱	۵۰	۴۷	آل عمران	۶	۱۸۵، ۱۶۳، ۱۳۳، ۱۱۷، ۷۸، ۱۱
۲۳	فیل	۱	۵	۴۸	انعام	۶	۱۲۲، ۱۲۵، ۹۶، ۷۱، ۳۹، ۳۲
۲۴	یونس	۲	۱۰۳، ۲۴	۴۹	اعراف	۶	۱۸۷، ۱۷۹، ۱۷۶، ۱۷۱، ۵۷ (۲ تشبیه)
۲۵	حجر	۲	۲۲، ۱۲	۵۰	بقره	۱۴	۱۸۷، ۱۷۱، ۹۳، ۷۴، ۲۵، ۱۹، ۱۸، ۱۷، ۱۹۷، ۲۲۳، ۲۶۴، ۲۶۵، ۲۷۵ (۲ تشبیه)

با توجه به جدول شماره ۱، می‌توان دریافت که در ۶۴ سوره قرآن تشبیه به کار نرفته است. با شاخص قرار دادن سیر نزولی تشبیهات در تاریخ‌گذاری باید گفت سوری که در آن تشبیهات بیشتری به کار رفته و یا اصولاً دارای تشبیه‌اند، سور مکی و در مقابل، سوری که در آن تشبیهات کمتری به کار رفته و یا اصولاً فاقد تشبیه‌اند، سور مدنی‌اند؛ اما محدوده فراوانی تا چه اندازه باید باشد که بتوان آن را پرتشبیه یا کم‌تشبیه تلقی نمود؟

از آنجایی که معیاری خاص جهت تعیین این حد وجود ندارد، لذا تنها می‌توان به بیشینه و کمینه آن اکتفا نمود و گفت سوری که در آن تشبیه به کار رفته، مکی و سوری که فاقد تشبیه‌اند، مدنی می‌باشند؛ بر این اساس بایستی ۴۳/۸۵ درصد از سور، مکی و ۵۶/۱۴ درصد، مدنی باشند، در حالی که بر طبق ترتیب روایی مشهور ۷۸/۹۴ درصد به سور مکی و تنها ۲۱/۰۵ درصد به سور مدنی اختصاص می‌یابد. علاوه بر آن سوری یافت می‌شوند که با وجود آنکه هیچ

تشبیهی در آن‌ها به کار نرفته، اما در مکه نازل شده‌اند و بالعکس. بنابراین با در نظر گرفتن ترتیب روائی مشهور، تاریخ‌گذاری بر پایه این معیار ممکن نخواهد بود.

جدول شماره ۲. ترتیب روائی سور مکی فاقد تشبیه و سور مدنی دارای تشبیه

سور مدنی دارای تشبیه	سور مکی فاقد تشبیه	*
ممتحنه، حدید، طلاق، بینه، حشر، نصر، مجادله، تحریم، تغابن، صف	فاتحه، اسراء، مریم، مومنون، شعراء، قصص، روم، سجده، زمر، غافر، شوری، زخرف، احقاف، ق، ذاریات، نجم، ملکه نوح، جن، مزل، قیامت، نازعات، عبس، تکویر، انفطار، مطفین، انشقاق، بروج، طلاق، اعلی، غاشیه، فجر، بلد، شمس، لیل، ضحی، شرح، تین، علق، قدر، بینه، عادیات، تکاثر، عصر، همزه، قریش، ماعون، کوثر، کافرون، مسد، اخلاص، فلق، ناس	ترتیب روائی مشهور

ج) بررسی تاریخ‌گذاری بلاشر با تأکید بر فراوانی تشبیهات

بر طبق گفتار بلاشر (بلاشر، ۱۳۷۲ش، صص ۷۱-۷۰) فراوانی تشبیهات سور در هر مرحله بایستی کمتر از مرحله قبل و بیشتر از مرحله بعد باشد. بر این اساس بایستی پرتشبیه‌ترین سور در مرحله اول و کم‌تشبیه‌ترین سور در مرحله انتهایی قرار گرفته باشند، اما با بررسی ترتیب وی موارد نقضی ملاحظه می‌گردد.

جدول شماره ۳. موارد نقض ترتیب بلاشر

علق، قریش، ضحی، شرح، عصر، شمس، ماعون، طارق، تین، زلزله، عادیات، لیل، انفطار، اعلی، عبس، تکویر، انشقاق، نازعات، غاشیه، قیامت، قدر، نجم، تکاثر، مزل، انسان، مطفین، مسد، کوثر، همزه، بلد، فجر، بروج، اخلاص، کافرون، فاتحه، فلق، ناس	سور فاقد تشبیه در مرحله اول
بقره، آل عمران	سور پرتشبیه در مرحله چهارم

بر اساس نظریه بلاشر همزمان با پیشرفت در مراحل چهارگانه وحی بایستی از تعداد تشبیهات کاسته شود. اما چنین روندی نه در مقایسه موردی سوره به چشم می‌خورد و نه در مجموع سوره هر مرحله؛ چرا که در مجموع نیز میزان تشبیهات مراحل چهارگانه رو به افزایش است نه کاهش.

جدول شماره ۴. پراکندگی سوره دارای تشبیه در ترتیب بلاشر

مرحله وحی	مرحله اول	مرحله دوم	مرحله سوم	مرحله چهارم
عنوان سوره	طور، حاقه، فیل، مدرثر، واقعه، معارج، مرسلات، رحمن، قارعه، نبأ	نمل، یس، صافات، انبیاء، طه، حجر، فرقان، ص، دخان، قلم، قمر، کهف	هود، یوسف، رعد، نحل، عنکبوت، لقمان، سبأ، فاطر، جاثیه، یونس، فصلت، ابراهیم، انعام، اعراف	نساء، توبه، محمد، فتح، حجرات، منافقون، جمعه، حج، احزاب، مائده، انفال، نور، آل عمران، بقره
تعداد سوره دارای تشبیه	۱۰ سوره	۱۲ سوره	۱۴ سوره	۱۴ سوره
مجموع تشبیهات	۲۰	۲۵	۲۸	۴۰

همچنین توجه به این نکته لازم است که بیش از ۷۰ درصد از سوره‌های اول و دوم به سوره‌هایی با یک یا دو تشبیه اختصاص یافته است.

د) مقایسه صنعت تشبیه در تاریخ‌گذاری بلاشر با سایرین

ویل، نولدکه و رودول از جمله افرادی هستند که همانند بلاشر به تاریخ‌گذاری براساس تصویرگری آیات توجه نشان داده‌اند (مونتگمری وات، بی‌تا، ج ۵، صص ۴۱۶ و ۴۱۸؛ نولدکه، ۱۹۹۸م، صص ۵۲ و ۵۳). از نظر این گروه به تدریج و همزمان با پیشرفت در مراحل وحی؛ از تخیل، تصویرها و تمثیل‌های شاعرانه کاسته می‌شود و به بیان دیگر می‌توان گفت با دقت در فراوانی تشبیهات، استعارات، کنایه‌ها و تعریض‌ها می‌توان زمان نزول سوره را تعیین نمود. پراکندگی سوره دارای تشبیه در ترتیب ویل به صورت زیر است.

جدول شماره ۵. پراکندگی سور دارای تشبیه در ترتیب ویل

مرحله وحی	مرحله اول	مرحله دوم	مرحله سوم	مرحله چهارم
عنوان سوره	طور، حاقه، مدثر، فیل، واقعه، قلم، معارض، مرسلات، قارعه، نبأ	یس، صافات، حجر، طه، انبیاء، فرقان، ص، دخان، قمر، رحمن	هود، یوسف، رعد، نحل، نمل، عنکبوت، لقمان، سبأ، فاطر، جاثیه، یونس، فصلت، ابراهیم، کهف، انعام، اعراف	نساء، توبه، محمد، فتح، حجرات، جمعه، منافقون، حج، احزاب، مائده، انفال، نور، آل عمران، بقره
تعداد سور دارای تشبیه	۱۰	۱۰	۱۶	۱۴
مجموع تشبیهات	۱۹	۲۰	۳۴	۴۰

بر طبق ترتیب ویل، تعداد سور دارای تشبیه در مرحله سوم بیش از سایر مراحل است در حالی که بر طبق ترتیب بلاشر تراکم سور دارای تشبیه در مراحل سوم و چهارم یکسان و بیش از مراحل اول و دوم است. در مقایسه مرحله اول هر دو ترتیب - ویل و بلاشر - ۹ سوره مشترک وجود دارد، منتها افزون بر آن، سوره رحمن در ترتیب بلاشر و سوره قلم در ترتیب ویل نیز به چشم می‌خورند؛ در مرحله دوم هر دو ترتیب باز هم ۹ اشتراک وجود دارد، البته به همراه ۴ افتراق، که سه مورد آن به سوره‌های نمل، قلم، کهف در ترتیب بلاشر و یک مورد آن به سوره رحمن در ترتیب ویل برمی‌گردد؛ مرحله سوم ترتیب ویل همان ترتیب بلاشر به اضافه دو سوره نمل و کهف است؛ نهایتاً بلاشر و ویل در سور مرحله آخر اختلافی ندارند. اما اینک فراوانی تشبیهات در ترتیب بلاشر با ترتیب‌های نولدکه و رودول مورد مقایسه قرار می‌گیرد.

جدول شماره ۶. پراکندگی سوره دارای تشبیه در ترتیب نولدکه و رودول

مراحل وحی	مرحله اول	مرحله دوم	مرحله سوم	مرحله چهارم
عنوان سوره	طور، حاقه، مدثر، فیل، واقعه، قلم، معارج، مرسلات، رحمن، قارعه، نبأ	نمل، یس، صافات، طه، حجر، انبیاء، فرقان، ص، دخان، قمر، کهف	هود، یوسف، رعد، نحل، عنکبوت، لقمان، سبأ، فاطر، جاثیه، یونس، فصلت، ابراهیم، انعام، اعراف	نساء، توبه، محمد، فتح، حجرات، جمعه، منافقون، حج، احزاب، مائده، انفال، نور، آل عمران، بقره
تعداد سوره دارای تشبیه	۱۱	۱۱	۱۴	۱۴
مجموع تشبیهات	۲۲	۲۳	۲۸	۴۰

پراکندگی سوره دارای تشبیه در ترتیب‌های نولدکه و رودول دقیقاً منطبق بر ترتیب بلاشر است تنها یک تفاوت بین آن‌ها وجود دارد که ناشی از قرار گرفتن سوره قلم در مرحله اول ترتیب‌های نولدکه و رودول و مرحله دوم ترتیب بلاشر می‌باشد. با بررسی ترتیب‌های ویل، بلاشر، نولدکه و رودول مشخص می‌گردد که فراوانی تشبیهات چه در مقایسه سوره متعلق به ادوار مختلف و چه در ملاحظه مجموع تشبیهات، روند نزولی نداشته؛ بنابراین تاریخ‌گذاری بر پایه این اسلوب تصویری منتفی است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۵. صنعت استعاره در تاریخ‌گذاری بلاشر

یکی دیگر از اسلوب‌های بیانی در به تصویر کشیدن معنا، استفاده از آرایه استعاره می‌باشد که بلاشر تحت عنوان اسلوب‌های تصویری به سیر نزولی آن در مراحل وحی معتقد است.

الف) مراد از استعاره

استعاره مصدر باب استفعال از (ع - و - ر) به معنای عاریه خواستن و عاریه گرفتن می‌باشد (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۴، ص ۶۱۸). در اصطلاح علم بلاغت، عاریه خواستن لغتی به جای لغت دیگر است، چرا که شاعر در استعاره، واژه‌ای را با علاقه‌ی مشابهت جای واژه‌ی دیگر به کار می‌برد (شمیسا، ۱۳۷۹ش، ص ۵۷).

استعاره از نظر علمای علوم قرآن نیز به همین معناست منتها با بیانی متفاوت؛ به کار بردن لفظ است در معنای غیر حقیقی همراه با علاقه‌ی مشابهت (سیوطی، ۱۴۲۱ق، ج ۲، ص ۱۴۵؛ هاشمی، بی تا، ص ۳۰۰؛ جرجانی، ۱۹۵۴ م، ص ۲۷).

همان‌گونه که در تعریف تشبیه بیان شد، تشبیه بر دو رکن اصلی مشبه و مشبه به استوار است؛ حال اگر یکی از آن دو ذکر نشود، استعاره پدید می‌آید. استعاره به اعتبار ارکان سه گانه خود یعنی مستعار (مشبه به)، مستعار منه (مشبه) و مستعار له (وجه جامع) به انواع مختلف مصرحه، مجرده، مطلقه، مکنیه، تخیلیه و ... تقسیم شده است (سیوطی، ۱۴۲۱ق، ج ۲، ص ۵۲؛ شمیسا، ۱۳۷۹ش، ص ۵۷؛ هاشمی، بی تا، ص ۳۰۰).

ب) بررسی آماری استعارات قرآن و ارتباط آن با تاریخ‌گذاری

جهت بررسی رابطه‌ی میان استعارات قرآن و تاریخ‌گذاری، استعارات موجود در تک تک آیات قرآن مورد بررسی قرار گرفت (صافی، ۱۴۱۸ق، مجلدات ۳۱-۱). بر اساس دقیق‌ترین سرشماری در ۷۷ سوره از قرآن کریم، استعاره به کار رفته است. هم چنین سوره بقره به عنوان پر استعاره‌ترین سوره قرآن شناخته شد.

جدول شماره ۷. بررسی آماری استعارات قرآن

شماره ردیف	عنوان سوره	استعارات	تعداد	شماره ردیف	عنوان سوره	استعارات	تعداد	شماره آیات
۱	مومنون	۱	۲۰	۲۰	انشقاق	۲	۴، ۲	۲۰
۲	شعراء	۱	۴۶	۴۱	فجر	۲	۱۴، ۱۳	۴۶
۳	عنكبوت	۱	۵۲	۴۲	بلد	۲	۱۱، ۱۰	۵۲
۴	روم	۱	۴۶	۴۳	رعد	۳	۱۶، ۱۵، ۲	۴۶
۵	ص	۱	۱۲	۴۴	مریم	۳	۶۳، ۵۷، ۴	۱۲
۶	غافر	۱	۱۹	۴۵	حج	۳	۵۵، ۱۹، ۱۲	۱۹
۷	شوری	۱	۲۰	۴۶	نمل	۳	۵۰، ۱۸، ۱۳	۲۰
۸	جاثیه	۱	۲۹	۴۷	قصص	۳	۶۶، ۳۵، ۱۲	۲۹
۹	فتح	۱	۱۰	۴۸	احزاب	۳	۴۳، ۱۹، ۷	۱۰
۱۰	قمر	۱	۱۱	۴۹	فاطر	۳	۴۵، ۳۲، ۱۰	۱۱
۱۱	رحمن	۱	۶	۵۰	زخرف	۳	۷۲، ۵، ۴	۶
۱۲	واقعه	۱	۸۳	۵۱	دخان	۳	۵۱، ۴۸، ۲۹	۸۳
۱۳	مجادله	۱	۱۲	۵۲	ذاریات	۳	۵۹، ۴۱، ۱۴	۱۲
۱۴	تغابن	۱	۹	۵۳	ملک	۳	۲۲، ۸، ۵	۹
۱۵	طلاق	۱	۱۱	۵۴	یوسف	۴	۹۲، ۸۷، ۸۴، ۴	۱۱
۱۶	حاقه	۱	۱۱	۵۵	حجر	۴	۹۴، ۸۵، ۲۱، ۱۵	۱۱
۱۷	معارج	۱	۱۷	۵۶	انبیاء	۴	۱۰۹، ۹۵، ۳۵، ۱۸	۱۷
۱۸	نوح	۱	۱۷	۵۷	فرقان	۴	۳۳، ۲۴، ۲۳، ۱۲	۱۷
۱۹	جن	۱	۳	۵۸	محمد	۴	۲۹، ۲۴، ۴، ۱	۳
۲۰	مزل	۱	۷	۵۹	نساء	۵	۷۴، ۲۴ (۲ استعاره)، ۵۶، ۵۶	۷
۲۱	قیامت	۱	۲۹	۶۰	ابراهیم	۵	۴۶، ۴۱، ۳۰، ۲۲، ۱	۲۹

۲۲	انسان	۱	۲۷	۶۱	اسراء	۵	۱۳، ۲۴، ۲۹، ۳۴، ۶۴
۲۳	نازعات	۱	۴۲	۶۲	طه	۵	۲۲، ۳۹، ۴۱، ۸۱، ۱۰۰
۲۴	تکویر	۱	۱۸	۶۳	زمر	۵	۶، ۱۹، ۲۸، ۳۹، ۶۹
۲۵	شمس	۱	۱۵	۶۴	حدید	۵	۱۱، ۱۲، ۱۳، ۱۷، ۲۰
۲۶	ضحی	۱	۷	۶۵	مائده	۶	۱۲، ۱۵، ۱۶، ۸۳، ۹۵، ۱۰۰
۲۷	شرح	۱	۲-۳	۶۶	اعراف	۶	۱۷، ۲۶، ۱۲۶، ۱۳۵، ۱۵۴، ۱۹۹
۲۸	عادیات	۱	۲	۶۷	یونس	۶	۲۲، ۲۴ (۲ استعاره)، ۴۲، ۵۲، ۷۱
۲۹	کوثر	۱	۳	۶۸	یس	۶	۸، ۹، ۲۹، ۳۰، ۳۷، ۵۲
۳۰	نصر	۱	۱	۶۹	توبه	۷	۳۲، ۴۷، ۶۹، ۱۰۴، ۱۰۹ (۲) استعاره، ۱۱۱
۳۱	مسد	۱	۴	۷۰	نحل	۷	۲۶، ۴۰، ۹۴، ۱۰۳، ۱۱۲ (۲) استعاره، ۱۱۶
۳۲	نور	۲	۴، ۵۳	۷۱	فصلت	۷	۵ (۳ استعاره)، ۱۷، ۳۹، ۴۴، ۵۱
۳۳	لقمان	۲	۱۹، ۲۴	۷۲	انفال	۸	۲۷، ۳۰، ۳۲، ۴۲، ۴۶، ۴۸، ۵۸، ۶۷
۳۴	صافات	۲	۶۵، ۱۷۷	۷۳	هود	۹	۹، ۲۰، ۲۸، ۴۴ (۳ استعاره)، ۶۵، ۸۰، ۱۰۶
۳۵	حجرات	۲	۱، ۱۲	۷۴	کهف	۹	۶، ۱۱، ۱۴، ۲۱، ۲۲، ۲۹، ۴۹، ۷۷، ۹۹
۳۶	طور	۲	۱۲، ۳۰	۷۵	انعام	۱۰	۳۰، ۳۱ (۲ تا استعاره)، ۳۳، ۴۹، ۵۹، ۶۰، ۶۸، ۹۳، ۹۷
۳۷	نجم	۲	۳۳، ۳۴	۷۶	آل عمران	۱۸	۲۱، ۲۷، ۳۱، ۷۷، ۱۰۳، ۱۰۶، ۱۱۲ (۲ استعاره)، ۱۲۰، ۱۲۷، ۱۵۱، ۱۵۴، ۱۶۳، ۱۷۷، ۱۷۸، ۱۸۱، ۱۸۷ (۲ استعاره)

۸۶، ۸۱، ۷۴، ۲۷، ۱۶، ۱۰، ۷							
۲) ۱۴۳، ۱۳۸، ۱۱۷، ۱۰۱	۲۲	بقره	۷۷	۸ (۲) استعاره)	۲	صف	۳۸
استعاره)، ۱۶۹، ۱۷۴، ۱۷۵، ۲۲۳، ۲۴۵، ۲۵۶ (۲ استعاره)، ۲۵۷، ۲۸۳، ۲۶۷							
				۴۲، ۲۲	۲	قلم	۳۹

با ملاحظه جدول شماره ۷ واضح است که ۳۷ سوره از قرآن فاقد استعاره‌اند. یکی از راه‌های تاریخ‌گذاری براساس سیر نزولی استعارات، چنین است که گفته شود سوره دارای استعاره، سوره مکی و سوره فاقد استعاره، سوره مدنی‌اند. با این حساب بایستی $67/54$ درصد از سوره‌های نازل، مکی و $32/45$ درصد مدنی باشند، در حالی که بر طبق ترتیب روائی مشهور $78/94$ درصد به سوره مکی و تنها $21/05$ درصد به سوره مدنی اختصاص می‌یابد. علاوه بر آن سوری یافت می‌شوند که با وجود آن که هیچ استعاره‌ای در آن‌ها به کار نرفته، اما در مکه نازل شده‌اند و بالعکس. این معیار اگر چه در مقایسه با شاخص تشبیه به ترتیب روائی نزدیک‌تر است، اما باز هم به دلیل عدم جامعیت، اعتبار لازم را جهت اطلاق شاخص در تاریخ‌گذاری کسب نمی‌کند.

جدول شماره ۸. ترتیب روائی مشهور سوره مکی فاقد استعاره و سوره مدنی دارای استعاره

* ترتیب مشهور روائی	سوره مکی فاقد استعاره	سوره مدنی دارای استعاره
	فاتحه، سجده، سبأ، احقاف، مدثر، مرسلات، نبأ، عبس، انفطار، مطففین، بروج، طارق، اعلی، غاشیه، لیل، تین، علق، قدر، بینه، زلزله، قارعه، تکاثر، عصر، همزه، فیل، قریش، ماعون، کافرون، اخلاص، فلق، ناس	فتح، مجادله، تغابن، طلاق، نصر، نور، حجرات، صف، حج، احزاب، محمد، نساء، حدید، مائده، توبه، انفال، آل عمران، بقره

ج) بررسی تاریخ‌گذاری بلاشر با تأکید بر فراوانی استعارات

براساس گفتار بلاشر (بلاشر، ۱۳۷۲ش، صص ۷۰ و ۷۱) بایستی پراستعاره‌ترین سوره در مرحله اول و کم‌استعاره‌ترین

سوره در مرحله چهارم آمده باشند، اما با دقت در ترتیب وی موارد نقضی به شرح ذیل به چشم می‌خورد.

جدول شماره ۹. موارد نقض ترتیب بلاشر

فاتحه، مدثر، مرسلات، نبأ، عبس، انفطار، مطفین، بروج، طارق، اعلی، غاشیه، لیل، تین، علق، قدر، زلزله، قارعه، تکاثر، عصر، همزه، فیل، قریش، دین، کافرون، اخلاص، ناس، فلق	سور فاقد استعاره در مرحله اول
بقره، آل عمران	سور پر استعاره در مرحله چهارم

براساس نظریه بلاشر همزمان با پیشرفت در مراحل چهارگانه وحی بایستی از فراوانی استعارات کاسته شود. در حالی که پراکندگی سور دارای استعاره در مراحل انتهایی بیشتر از مراحل ابتدایی است، یعنی میزان مجموع استعارات رو به افزایش است.

جدول شماره ۱۰. پراکندگی سور دارای استعاره در ترتیب بلاشر

مرحله وحی	مرحله اول	مرحله دوم	مرحله سوم	مرحله چهارم
عنوان سوره	رحمن، واقعه، حاقه، معارج، مزمل، قیامت، انسان، نازعات، تکویر، شمس، ضحی، شرح، عادیات، کوثر، تبت، طور، نجم، انشقاق، فجر، بلد	مومنون، شعراء، ص، قمر، نوح، جن، صافات، قلم، مریم، نمل، زخرف، دخان، ذاریات، ملک، حجر، انبیاء، فرقان، طه، یس، کهف	عنکبوت، روم، مومن، شوری، جائیه، لقمان، رعد، قصص، فاطر، یوسف، ابراهیم، اسراء، زمر، اعراف، یونس، نحل، فصلت، هود، انعام	فتح، مجادله، تغابن، طلاق، نصر، نور، حجرات، صف، حج، احزاب، محمد، نساء، حدید، مائده، توبه، انفال، بقره، آل عمران
تعداد سور دارای استعاره	۲۰	۲۰	۱۹	۱۸
مجموع استعارات	۲۵	۶۰	۸۰	۹۲

همچنین با مقایسه موردی سوره متعلق به ادوار مختلف می‌توان دریافت که تراکم سوره دارای یک استعاره در مرحله اول بیش از سایر مراحل می‌باشد؛ این در حالی است که سوره‌هایی نظیر هود و انعام با ۹ و ۱۰ استعاره در مرحله سوم و سوره‌های بقره و آل عمران با ۲۲ و ۱۸ استعاره در مرحله چهارم قرار گرفته‌اند.

د) مقایسه صنعت استعاره در تاریخ‌گذاری بلاشر با سایرین

با بررسی ترتیب‌های سایر خاورشناسان نظام چهار دوره‌ای نیز نمی‌توان به طور کامل سیر نزولی استعاره از مجموعه اسلوب‌های تصویری را توجیه نمود. بر طبق ترتیب ویل، فراوانی استعارات در مرحله سوم بیش از سایر مراحل می‌باشد. همچنین در ترتیب ویل نیز همانند ترتیب بلاشر مجموع استعارات در هر دوره رو به افزایش است.

جدول شماره ۱۱. پراکندگی سوره دارای استعاره در ترتیب ویل

مرحله وحی	مرحله اول	مرحله دوم	مرحله سوم	مرحله چهارم
عنوان سوره	واقعه، حاقه، معارج، مزمّل، قیامت، تکویر، نازعات، شمس، ضحی، شرح، عادیات، کوثر، تبت، طور، نجم، قلم، انشقاق، فجر، بلد	مومنون، شعراء، ص، قمر، رحمن، نوح، انسان، صافات، مریم، زخرف، دخان، ذاریات، ملکه حجر، انبیاء، فرقان، طه، یس	عنکبوت، روم، مومن، شوری، جاثیه، تغابن، جن، لقمان، رعد، نمل، قصص، فاطر، یوسف، ابراهیم، اسراء، زمر، اعراف، یونس، نحل، فصلت، هود، کهف، انعام	فتح، مجادله، طلاق، نصر، نور، حجرات، حج، صف، احزاب، محمد، نساء، حدید، مائده، توبه، انفال، آل عمران، بقره
تعداد سوره دارای استعاره	۱۹	۱۸	۲۳	۱۷
مجموع استعارات	۲۵	۴۲	۸۸	۹۱

با بررسی تطبیقی سوره در چهار طبقه ترتیب ویل و بلاشر ملاحظه می‌گردد که این دو ترتیب در جایگاه سوره‌های قلم، رحمن، انسان، جن، نمل، کهف و تغابن با یکدیگر متفاوتند. سوره قلم در مرحله اول ترتیب ویل و مرحله دوم ترتیب نولدکه قرار دارد؛ همچنین سوره‌های رحمن و انسان در مرحله اول ترتیب بلاشر و مرحله دوم ترتیب ویل آمده‌اند؛ نیز سوره‌های جن، نمل، کهف و تغابن در مرحله سوم ترتیب ویل قرار گرفته‌اند، در حالی که به ترتیب سه سوره نخست در مرحله دوم و سوره تغابن در مرحله چهارم ترتیب بلاشر به چشم می‌خورند. بر طبق ترتیب‌های نولدکه و رودول، تراکم سوره دارای استعاره در مرحله اول بیش از مرحله دوم و در مرحله دوم بیش از دو مرحله انتهایی است و از این نظر ترتیب‌های آنان سازگاری بیشتری با نظریه‌شان دارد، هر چند که باز هم در ترتیب‌های آنان نیز همانند ترتیب‌های ویل و بلاشر، مجموع استعارات هر مرحله بیشتر از مرحله قبل و کمتر از مرحله بعد می‌باشد.

آری نمی‌توان این مسئله را نادیده گرفت که بر طبق ترتیب‌های نولدکه و رودول تراکم سوره استعاره‌دار در مراحل نخستین بیشتر است، اما بایستی این را هم در نظر داشت که ۶۶/۶۶ درصد از این تراکم به سوری مربوط می‌گردد که در آنها تنها یک استعاره به کار رفته است، به گونه‌ای که پراستعاره‌ترین سوره این مرحله، سوره ذاریات با سه استعاره می‌باشد، در حالی که این عنوان در مراحل سوم و چهارم به سوره‌های انعام، هود، بقره و آل عمران با فراوانی ۱۰، ۹، ۲۲ و ۱۸ استعاره تعلق می‌گیرد.

جدول شماره ۱۲. پراکندگی سوره دارای استعاره در ترتیب نولدکه و رودول

مرحله وحی	مرحله اول	مرحله دوم	مرحله سوم	مرحله چهارم
عنوان سوره	رحمن، واقعه، حاقه، معارج، مزمل، قیامت، نازعات، تکویر، شمس، ضحی، شرح، عادیات، کوثر، تبت، طور، نجم، قلم، انشقاق، فجر، بلد، ذاریات	مؤمنون، شعراء، ص، قمر، نوح، جن، انسان، صافات، مریم، نمل، زخرف، دخان، ملکه، حجر، انبیاء، فرقان، اسراء، طه، یس، کهف	عنکبوت، روم، غافر، شوری، جاثیه، لقمان، رعد، قصص، فاطر، یوسف، ابراهیم، زمر، اعراف، یونس، نحل، فصلت، هود، انعام	فتح، مجادله، تغابن، طلاق، نصر، نور، حجرات، صف، حج، احزاب، محمد، نساء، حدید، مائده، توبه، انفال، آل عمران، بقره

۱۸	۱۸	۲۰	۲۱	تعداد سوره دارای استعاره
۹۲	۷۵	۶۱	۲۹	مجموع استعارات

ترتیب‌های نولدکه و رودول در جایگاه سوره‌های قلم، ذاریات، انسان و اسراء با ترتیب بلاشر متفاوت‌اند. سوره‌های قلم و ذاریات مرحله اول ترتیب‌های نولدکه و رودول و مرحله دوم ترتیب بلاشر را به خود اختصاص داده‌اند؛ همچنین سوره‌های انسان و اسراء در مرحله دوم ترتیب‌های نولدکه و رودول قرار گرفته‌اند، در حالی که این دو به ترتیب در مراحل اول و سوم ترتیب بلاشر جای دارند.

۶. صنعت کنایه در تاریخ‌گذاری بلاشر

کنایه، آخرین شاخص از زیر مجموعه اسلوب‌های تصویری بیان که در ادامه مورد بررسی قرار می‌گیرد. با توجه به نظریه بلاشر مبنی بر سیر نزولی اسلوب‌های تصویری در تاریخ‌گذاری، طبیعتاً روند این شاخص نیز همانند شاخص‌های تشبیه و استعاره بایستی نزولی باشد.

الف) مراد از کنایه

کنایه به کسر کاف از (ک - ن - ی) گرفته شده است؛ بدین معنا که چیزی را بگویی و غیر آن را اراده کنی (فراهیدی، ۱۴۱۰ق، ج ۵، ص ۴۱۱؛ ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۱۵، ص ۲۳۳). در اصطلاح بلاغت اراده لازم معنای لفظ تعریف شده است (سیوطی، ۱۴۲۱ق، ج ۲، ص ۵۹). به عنوان مثال در آیه شریفه «کانا یا کالان الطعام» (مائده، ۷۵) کنایه از قضاء حاجت می‌باشد چرا که لازمه قضاء حاجت، غذا خوردن است. در کتب ادبیات فارسی با توجه به معنای ظاهری و باطنی از این اسلوب بیانی سخن رفته است؛ ترکیب یا جمله‌ای که معنای ظاهری آن مراد نباشد و به جای آن یکی از لوازم معنای ظاهری‌اش به کار گرفته شود؛ مثلاً جمله «در خانه‌اش همیشه باز است» کنایه از مهمان‌نواز بودن

شخص است زیرا یکی از لوازم مهمان‌نواز بودن این است که در خانهٔ شخص بر روی مردم باز باشد (شمیسا، ۱۳۷۹ش، ص ۹۳).

کنایه، حسب معنایی که به آن اشاره می‌کند، به سه قسم می‌شود: کنایه از موصوف، کنایه از صفت و کنایه از فعل یا مصدر (همان، صص ۹۵-۹۳؛ هاشمی، بی تا، ص ۳۳۹).

ب) بررسی آماری کنایات قرآن و ارتباط آن با تاریخ گذاری

با شمارش انواع کنایات موجود در کل قرآن به کمک کتب اعراب القرآن (صافی، ۱۴۱۸ق، مجلدات ۳۱-۱) مشخص گردید که ۳۵ سوره دارای کنایه و ۷۹ سوره فاقد کنایه می‌باشند.

جدول شماره ۱۳. بررسی آماری کنایات قرآن

شماره ردیف	عنوان سوره	تعداد کنایات	شامل آیات	شماره ردیف	عنوان سوره	تعداد کنایات	شامل آیات
۱	انفال	۱	۱۶	۱۹	شرح	۱	۲
۲	رعد	۱	۳۳	۲۰	یونس	۲	۷۱، ۴۹
۳	نحل	۱	۷۰	۲۱	ابراهیم	۲	۱۷، ۹
۴	مریم	۱	۵۰	۲۲	کهف	۲	۴۲، ۳۲
۵	نور	۱	۲۷	۲۳	قصص	۲	۳۲، ۲۳
۶	نمل	۱	۴۰	۲۴	زمر	۲	۵۶، ۲۴
۷	احزاب	۱	۴۹	۲۵	قمر	۲	۱۳، ۷
۸	سبأ	۱	۴۹	۲۶	توبه	۳	۸۱، ۶۷، ۲۹
۹	یس	۱	۶۵	۲۷	حجر	۳	۸۸، ۶۵، ۳۴
۱۰	غافر	۱	۱۸	۲۸	فرقان	۳	۲۷ (۲ کنایه)، ۲۷
۱۱	فصلت	۱	۲۰	۲۹	انعام	۴	۱۶۵، ۵۹، ۲۵، ۱۰

۱۲	حجرات	۱	۴	۳۰	هود	۴	۴۴ (۲ کنایه)، ۷۰، ۱۰۴
۱۳	ق	۱	۲۲	۳۱	آل عمران	۵	۴۴، ۱۰۶ (۲ کنایه)، ۱۱۹، ۱۵۴
۱۴	حدید	۱	۴	۳۲	اعراف	۵	۱۱، ۶۷، ۷۲، ۱۴۹، ۱۸۹
۱۵	قلم	۱	۱۶	۳۳	نساء	۷	۲۱، ۲۳، ۳۴، ۴۳ (۲ کنایه)، ۷۱، ۱۴۸
۱۶	مزل	۱	۱۷	۳۴	مائده	۷	۶، ۱۱، ۱۲، ۳۶، ۶۰، ۶۴، ۷۵
۱۷	مدثر	۱	۴	۳۵	بقره	۹	۱۳، ۲۴، ۶۱، ۹۶، ۱۰۵، ۱۸۷ (۲ کنایه)، ۲۳۵، ۲۶۷
۱۸	غاشیه	۱	۶				

با کاربرد شاخص کنایه در تاریخ‌گذاری بایستی سوره پر کنایه، مکی و سوره کم کنایه، مدنی باشند. اما این سؤال مطرح می‌شود که سوره پرکنایه و کم کنایه باید دارای چه تعداد کنایه باشند که بتوان آن را مکی و یا مدنی نامید؟ از آن جایی که معیار خاصی در تعیین این تعداد وجود ندارد، تنها می‌توان با توجه به بیشینه و کمینه تعداد کنایات به شناسایی سوره مکی و مدنی اقدام نمود، بدین صورت که سوره دارای کنایه، سوره مکی و سوره فاقد کنایه، سوره مدنی قلمداد شوند. بر این اساس ۳۰/۷ درصد از سوره نازله در ردیف سوره مکی و ۶۹/۲ درصد در ردیف سوره مدنی قرار می‌گیرند؛ در حالی که بر طبق ترتیب روائی مشهور، آمار سوره مکی بیش از دو برابر این مقدار و معادل ۷۸/۹۴ درصد و آمار سوره مدنی تقریباً سه برابر کمتر از این مقدار و معادل ۲۱/۰۵ است.

بنابراین با توجه به اختلاف زیاد مقادیر با یکدیگر، تاریخ‌گذاری براساس تعداد کنایات معقول نیست؛ خصوصاً آن که در تمامی موارد نیز صدق نمی‌کند زیرا در این میان، سوره مکی یافت می‌شوند که هیچ کنایه‌ای در آن‌ها به کار نرفته و بالعکس سوره مدنی یافت می‌شوند که در آن‌ها کنایه وجود دارند.

جدول شماره ۱۴. ترتیب روایی مشهور

سور مدنی دارای کنایه	سور مکی فاقد کنایه
انفال، نور، احزاب، حجرات، حدید، توبه، آل عمران، نساء، مائده، بقره	فاتحه، یوسف، اسراء، طه، انبیاء، مومنون، شعراء، عنکبوت، روم، لقمان، سجده، فاطر، صافات، ص، شوری، زخرف، دخان، جائیه، احقاف، ذاریات، طور، نجم، رحمن، واقعه، ملک، حاقه، معارج، نوح، جن، قیامت، انسان، مرسلات، نبأ، نازعات، عبس، تکویر، انفطار، مطففین، انشقاق، بروج، طارق، اعلی، فجر، بلد، شمس، لیل، ضحی، تین، علق، قدر، زلزله، عادیات، قارعه، تکاثر، عصر، همزه، فیل، قریش، ماعون، کوثر، کافرون، مسد، اخلاص، فلق، ناس

ج) بررسی تاریخ‌گذاری بلاشر با تأکید بر فراوانی کنایات

پذیرش نظریه بلاشر ملازم این است که در مرحله اول، پرکنایه‌ترین سور و در مرحله آخر، کم‌کنایه‌ترین سور بیابند. در حالی که از میان ۷۹ سوره‌ای که در آن‌ها کنایه به کار نرفته است، ۴۳ سوره یعنی ۵۴/۴۳ درصد در مرحله اول ترتیب بلاشر جای می‌گیرند. مورد نقض دیگر این که سور پرکنایه در دوره مدنی آمده‌اند.

جدول شماره ۱۵. موارد نقض ترتیب بلاشر

علق، قریش، ضحی، عصر، شمس، ماعون، طارق، تین، زلزله، قارعه، عادیات، لیل، انفطار، اعلی، عبس، تکویر، انشقاق، نازعات، طور، واقعه، حاقه، مرسلات، نبأ، قیامت، رحمن، قدر، نجم، تکاثر، معارج، انسان، مطففین، تبت، کوثر، همزه، بلد، فیل، فجر، بروج، اخلاص، فاتحه، فلق، ناس	سور فاقد کنایه در مرحله اول
بقره، نساء، مائده	سور پر کنایه در مرحله آخر

با بررسی سوره قرار گرفته در ترتیب بلاشر مشخص می‌گردد که اگرچه تراکم سوره کنایه‌دار در مرحله سوم بیش از سایر مراحل می‌باشد، اما مجموع کنایات در مرحله چهارم بیشتر است.

جدول شماره ۱۶. پراکندگی سوره دارای کنایه در ترتیب بلاشر

مرحله وحی	مرحله اول	مرحله دوم	مرحله سوم	مرحله چهارم
عنوان سوره	مزل، مدثر، غاشیه، شرح	نمل، مریم، یس، ق، قلم، فرقان، حجر، قمر، کهف	رعد، نحل، سبأ، مؤمن، فصلت، اعراف، هود، انعام، زمر، قصص، ابراهیم، یونس	انفال، نور، احزاب، حجرات، حدید، بقره، مائده، نساء، آل عمران، توبه
تعداد سوره دارای کنایه	۴	۹	۱۲	۱۰
مجموع کنایات	۴	۱۵	۲۶	۳۶

همچنین با مقایسه موردی سوره متعلق به مراحل مختلف می‌توان بررسی دقیق‌تری انجام داد؛ بر طبق نظریه بلاشر بایستی سوره پر کنایه در مراحل اول و دوم بیابند و همزمان با پیشرفت در مراحل وحی از تعداد کنایات کاسته شود. علیرغم انتظار، پرکنایه‌ترین سوره در مرحله چهارم آمده‌اند؛ سوره بقره با ۹ کنایه و سوره‌های مائده و نساء با ۷ کنایه عناوین نخست جدول را به خود اختصاص داده‌اند، حال آنکه تمامی سوره مرحله اول تنها یک کنایه دارند. این روند در مقایسه میان سوره مراحل دوم و سوم نیز دیده می‌شود، سوره پر کنایه نظیر اعراف، هود و انعام در مرحله سوم قرار گرفته‌اند، یعنی مراحل سوم و چهارم نسبت به مراحل نخستین پیشتازند. بنابراین نه در تطبیق تعداد سوره و نه در تطبیق مجموع کنایات هیچ هماهنگی بین فراوانی کنایات، نظریه بلاشر و تاریخ‌گذاری یافت نمی‌شود.

(د) مقایسه صنعت کنایه در تاریخ‌گذاری بلاشر با سایرین

با شناسایی جایگاه سوره کنایه‌دار در ترتیب ویل به جدول زیر می‌رسیم.

جدول شماره ۱۷. پراکندگی سور دارای کنایه در ترتیب ویل

مرحله وحی	مرحله اول	مرحله دوم	مرحله سوم	مرحله چهارم
عنوان سوره	قلم، مزمل، مدثر، غاشیه، شرح	مریم، یس، ق، فرقان، حجر، قمر	رعد، نمل، نحل، سبأ، مومن، فصلت، اعراف، هود، انعام، زمر، قصص، کهف، ابراهیم، یونس	انفال، نور، احزاب، حجرات، حدید، بقره، مائده، نساء، آل عمران، توبه
تعداد سور دارای کنایه	۵	۶	۱۴	۱۰
مجموع کنایات	۵	۱۱	۲۹	۳۶

بر طبق جدول شماره ۱۷ ملاحظه می‌گردد که در ترتیب ویل نیز همانند ترتیب بلاشر، علیرغم آنکه بیشترین تراکم سور کنایه‌دار در مرحله سوم می‌باشد، اما مجموع کنایات در مرحله چهارم بیش از سایر مراحل است. بررسی تطبیقی پراکندگی سور دارای کنایه در ترتیب ویل و بلاشر نشان می‌دهد که این دو ترتیب به جز سه مورد در بقیه موارد یکسان اند؛ اختلاف نخست مرتبط با جایگاه سوره قلم است که در مرحله اول ترتیب ویل اما در مرحله دوم ترتیب بلاشر مشاهده می‌شود؛ دو اختلاف دیگر راجع به جایگاه سوره‌های نمل و کهف است، این دو سوره در مرحله دوم ترتیب بلاشر قرار دارند، در حالی که از سور مرحله سوم ترتیب ویل اند.

نولداکه و رودول از سایر افرادی هستند که همانند بلاشر به سیر نزولی صنعت کنایه از زیر مجموعه اسلوب‌های تصویری در تاریخ‌گذاری قائل اند. جهت نقد نظرات آنان بایستی به ترتیب‌هایشان نگاهی انداخته شود.

جدول شماره ۱۸. پراکندگی سوره دارای کنایه در ترتیب‌های نولدکه و رودول

مراحل وحی	مرحله ی اول	مرحله ی دوم	مرحله ی سوم	مرحله ی چهارم
عنوان سوره	قلم، مزمل، مدثر، غاشیه، شرح	نمل، مریم، یس، ق، فرقان، حجر، قمر، کهف	رعد، نحل، سبأ، مومن، فصلت، اعراف، هود، انعام، زمر، قصص، ابراهیم، یونس	انفال، نور، احزاب، حجرات، حدید، بقره، مائده، نساء، آل عمران، توبه
تعداد سوره دارای کنایه	۵	۸	۱۲	۱۰
مجموع کنایات	۵	۱۴	۲۶	۳۶

در جدول شماره ۱۸ پراکندگی سوره دارای کنایه مطابق با ترتیب‌های نولدکه و رودول آمده است. بر اساس این جدول، پراکندگی سوره در مرحله سوم بیش از سایر مراحل می باشد، اما با شمارش مجموع کنایات می‌توان دریافت که سوره پرکنایه در مرحله چهارم آمده‌اند و این همان نتیجه‌ای است که از بررسی ترتیب‌های ویل و بلاشر حاصل گردید. با در نظر گرفتن سوره هر چهار مرحله مشخص می‌گردد که پرکنایه‌ترین سوره در مرحله چهارم (دوره مدنی) وجود دارند، سوره بقره با ۹ کنایه و سوره‌های مائده و نساء هر کدام با ۷ کنایه در این مرحله قرار دارند. از آن طرف در مرحله اول سوره فاقد کنایه نظیر قلم، فاتحه، ذاریات، طور، نجم، معارج و ... به وفور یافت می‌شوند.

بررسی تطبیقی میان ترتیب‌های نولدکه و رودول با ترتیب بلاشر نشان می‌دهد که ترتیب بلاشر به جز یک استثناء در هر چهار مرحله دقیقاً منطبق بر ترتیب‌های آنان می‌باشد. از نظر بلاشر سوره قلم بایستی در مرحله دوم نازل شده باشد اما نولدکه و ویل متفقند که این سوره از سوره نازله در ابتدای وحی است. بنابراین مشخص می‌گردد که بلاشر در چینش سوره دارای کنایه، بیش از ترتیب ویل از ترتیب‌های نولدکه و رودول متأثر بوده است.

۷. نتیجه‌گیری

دقت در اسلوب‌های تصویری آیات و سور از جمله شاخص‌های سبک‌شناسی در تاریخ‌گذاری است که غربیان از جمله بلاشر به آن توجه نشان داده‌اند. با بررسی اقوال و ترتیب نزول‌های بلاشر و سایرین در این زمینه مشخص شد که این شاخص کلیت نداشته، یعنی همیشه اینگونه نیست که سوری که دارای اسلوب‌های تصویری بیشتری هستند، مکی باشند و بالعکس. اصولاً تاریخ‌گذاری به کمک چنین شاخص‌هایی که با زمان خاصی ملازمه ندارند، ممکن نخواهد بود زیرا ما تنها می‌توانیم با استناد به رخداد‌های زمانمندی که در خود قرآن آمده و به صورت مستقیم یا غیر مستقیم به زمان خاصی اشاره دارند از دوره نزول هر سوره آن هم به صورت تقریبی سخن گوئیم.

منابع

۱. ابن منظور، محمد بن مكرم، *لسان العرب*، ج ۴، ۱۳ و ۱۵، بیروت: دار صادر، چاپ سوم، ۱۴۱۴ق.
۲. اسکندرلو، محمد جواد، *مستشرقان و تاریخ‌گذاری قرآن*، قم: پژوهش‌های تفسیر و علوم قرآن، چاپ اول، ۱۳۸۵ش.
۳. بلاشر، رژی، *در آستانه قرآن*، ترجمه محمود رامیار، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ چهارم، ۱۳۷۴ش.
۴. _____، *درآمدی بر قرآن*، ترجمه اسدالله مبشری، تهران: ارغنون، چاپ اول، ۱۳۷۲ش.
۵. جرجانی، عبدالقاهر، *اسرار البلاغه*، اسلامبول: وزارت معارف، ۱۹۵۴م.
۶. دهخدا، علی اکبر و معین، محمد، *فرهنگ لغت دهخدا*، ج ۴، دانشگاه تهران: موسسه لغت نامه دهخدا، بی‌نا، (۱۹۹۸م).
۷. سید قطب، ابراهیم حسین شاذلی، *التصویر الفنی فی القرآن*، بیروت: دارالشروق، بی‌نا، ۱۴۱۵ق.
۸. سیوطی، جلال الدین، *الاتقان فی علوم القرآن*، ج ۱ و ۲، بیروت: دارالکتب العربی، چاپ دوم، ۱۴۲۱ق.
۹. شاد، محمد پادشاه بن غلام محیی‌الدین، *فرهنگ جامع فارسی (آندراج)*، ج ۲، تهران: کتابخانه خیام، بی‌نا، ۱۳۳۶ش.
۱۰. شادی، محمد ابراهیم عبد‌العزیز، *الصورة بین القدماء و المعاصرين*، قاهره: مطبعة السعادة، چاپ اول، ۱۹۹۱م.
۱۱. شمیسا، سیروس، *بیان و معانی*، تهران: فردوس، چاپ ششم، ۱۳۷۹ش.
۱۲. _____، *سبک‌شناسی نثر*، تهران: میترا، چاپ پنجم، ۱۳۸۰ش.
۱۳. صافی، محمد بن عبدالرحیم، *الجدول فی اعراب القرآن*، مجلدات ۳۱-۱، دمشق - بیروت: دارالرشید مؤسسه الایمان، چاپ چهارم، ۱۴۱۸ق.
۱۴. طریحی، فخر الدین، *مجمع البحرين*، ج ۶، تحقیق سید احمد حسینی، تهران: کتاب فروشی مرتضوی، چاپ سوم، ۱۳۷۵ش.
۱۵. عبدالسلام، احمد الرّاعب، *کارکرد تصویر هنری در قرآن کریم*، ترجمه سید حسین سیدی، تهران: سخن، چاپ اول، ۱۳۸۷ش.
۱۶. فراهیدی، خلیل بن احمد، *کتاب العین*، ج ۳، قم: انتشارات هجرت، چاپ دوم، ۱۴۱۰ق.

۱۷. فیروزآبادی، مجدالدین محمدبن یعقوب، *القاموس المحيط*، بیروت: دار احیاء التراث العربی، چاپ سوم، ۱۴۲۰ق.
۱۸. مایل هروی، نجیب، *تاریخ نسخه‌پردازی و تصحیح نسخه‌های انتقادی نسخه‌های خطی*، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، چاپ اول، ۱۳۸۰ش.
۱۹. _____، *کتاب‌آرایی در تمدن اسلامی*، مشهد: آستان قدس رضوی، بنیاد پژوهش‌های اسلامی، بی‌نا، ۱۳۷۲ش.
۲۰. نکونام، جعفر، *درآمدی بر تاریخ‌گذاری قرآن*، تهران: هستی‌نما، چاپ اول، ۱۳۸۰ش.
۲۱. هاشمی، احمد، *جواهر البلاغه فی المعانی و البیان و البدیع*، بیروت - لبنان: دارالوفاق للطباعة و النشر و الترجمة، بی‌نا.

22. Montgomery Watt, William, AL-KURAN, THE ENCYCLOPAEDIA OF ISLAM, V5.
23. Noldeke, Theodor, The Koran, The origins of the koran, Edited by Ibn Warraq, 1998.
24. Rodwell, J. M. The Koran Dent, London, 1909.

پروفیسر شگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی